

ELŐZMÉNYEK

A romániai magyar irodalom idő- és térbeli határait készen kínálja a történelem. Születésének évszáma 1919, földrajzi hazája pedig Románia. Bölcsőhelye, szűkebb pátriája Erdély (mely központi szerepét ez irodalom életében mindmáig megőrizte) és a vele szomszédos részek, de már a harmincas évek derekán jogosnak érezte Gaál Gábor az „erdélyi” jelző felcserélését a „romániai”-val, egyrészt az országban Erdélyen kívül élő nagyszámú magyar tudomásulvételeként, másrészt mert a nemzetiségi lét kérdéseit elválaszthatatlannak érezte a romániai társadalom egészének alapkérdéseitől.

Ebből kiindulva lehetséges a szellemi határok megvonása. Irodalmunk problémavilága a romániai társadalmi valósághoz kötött, azt tükrözi, arra válaszol, létének ez a valóság a meghatározója. Ezt a tényt a magyar közgondolkodás higgadtabb képviselői szinte kezdettől elismerték. „Az erdélyi irodalom — írta például 1928-ban Szekfű Gyula —, az ő külön színeivel, *szükségyszerűség*... Hogy ezek a színek milyenek, kellemesek-e, vagy sem, zavarják-e szemeinket vagy gyönyörködtetik, ennek megítélésére mi, magyarországi magyarok, nem vagyunk hivatottak... Az irodalom különben politikánk és szociális viszonyoknak is függvénye, s ez utóbbiak lényegesen különböznek a miénktől Erdélyben, innen a főeltérés a dunai és erdélyi színek között.” A „politikai és szociális viszonyok” azonossága fűzi tehát a romániai magyar irodalmat a románhoz; a romániai magyar irodalom sajátos, helyre és korra valló vonásait a történelemnek ugyanazok a parancsoló törvényei vették ki, melyek a román irodalom, a román kultúra egészét formálták. Ennek tudható be, hogy a román és a romániai magyar irodalom legjobbainak műveit közös vagy hasonló esztétikai és politikai krédó rokonítja: hogy a romániai magyar irodalomban mint sajátos színfolt érvényesül a

*Erdélyiség
és
romániai-
ság*

román irodalmi hagyományok hatása, a román művelődési élet modern áramlatainak ösztönző szerepe (1944 előtt — a kisebbségi létforma miatt — csak töredékesen, a felszabadulás után fokozódó mértékben).

De az is irodalmunk lényegi sajátossága, hogy 1944-ig egy polgári társadalomban élő nemzeti kisebbség szellemi életmegnyilvánulása is — bizonyos korszakokban elsősorban az. A romániai társadalom alapvető, össznemzeti érvényű antagonizmusai mellett az uralkodó nemzet—nemzeti kisebbség antagonizmusát is átéli, tükrözi és megoldás-lehetőségeit kutatja. Amivel természetesen nemcsak saját nemzetiségének érdekeit képviseli (még ha az egyes írók szubjektív szándéka be is érte ezzel az érdekképviselettel), hanem a polgári Románia társadalomkritikájának, a román nemzeti önismeretnek az elmélyítését is szolgálja az egyetemes humánus jegyében. A felszabadulás után pedig a szocialista nemzet — szocialista nemzetiség kialakulási folyamatának, e folyamat problematikájának sajátosságait közvetíti.

Épp így meghatározó tényező a hagyományok ereje. Egyetlen irodalom sem születik a semmiből, s a romániai magyar irodalom, mely az egységes magyar nemzeti irodalom kialakulása után jó évszázaddal születik, magától értetődően kapja örökségül e nemzeti irodalom valamennyi értékét, az egységes irodalmi nyelvtől a klasszikus hagyományok formálta értékszemléletig. Igaz, hogy a romániai magyar irodalom a kezdetektől igyekezett felfedezni a maga helyi és különálló hagyományait, de kétségtelen, hogy ezek a hagyományok irodalmunk kialakulásában csak alárendelt szerepet játszottak. Tegyük hozzá: szerencsére. Mert minden, a kizárólagosan helyit — tehát provinciálisát — eszményítő szemlélet transzilvanizmus és romániaiság vitájában az előbbi mellett kovácsolt érveket. Minden, a magyar irodalomtól elkülönítő törekvés a román irodalommal szemben is szeparáló erőként hat. A romániai magyar irodalom nem kettészakítja önmagát, amikor sajátjának tekinti a magyarság valamennyi haladó szellemi értékét (amire magyarnyelvűsége

természetszerűen kötelezi), s vállalja egyben romániaságát is. Ellenkezőleg: összekapcsolja mindazt, ami a két nép kultúrájában egymást segítő, egymást kiegészítő, közös történelmi gyökerekből sarjadt érték. Történelmi létfeltételei arra utasítják irodalmunkat, hogy a romániai kultúra vérkeringésébe ömlessze a magyar irodalom humanizmussal és európaisággal eljegyzett áramát Balassitól József Attiláig — s ugyanakkor romániaságából adódó sajátos vonásaival termékenyítő többletet jelentsen a magyar kultúra számára is. Hozzátehetjük: nem pusztán az 1919-ben kialakult politikai-társadalmi helyzetből következő új feladat ez, hanem korszerű elkötelezettségé tudatosítása annak az ősi szellemi kapcsolatnak, melynek során Erdély román és magyar népe oly bőkezűen és magától értetődően gazdagította egymás népzenejét, népköltészetét, szokás- és viselethagyományát, sőt nyelvének szókincsét is.

Ilyenformán a romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közössége fűzi.

AZ IRODALMI ÉLET KEZDETEI (1919—1924)

Az első feladatok, melyekkel a romániaivá lett kisebbségi irodalomnak szembe kellett néznie, a hirtelen decentralizációból adódnak. Az a Kisfaludy Károly nemzedékével megszólaló óhaj, amely a magyar fővárost, Budapestet kívánta a magyar irodalom központjának, intézményei székhelyének megtenni, a kiegyezés korában (a kapitalizálódó Magyarország egyéb központosító törekvéseivel párhuzamosan) kész eredménnyé vált; a magyar irodalom és olvasóközönség egészét átfogó sajtóorgánumok, az irodalmi életet irányító intézmények úgyszólván

csak Pesten léteztek. 1919 után, irodalmi központ híján, az erdélyi irodalomnak nem voltak megfelelő, funkciója egészséges gyakorlását biztosító intézményei, másrészt a közönség ízlése, irodalmi értékadata is „Pest-központú“ volt; jelentős íróknak és műnek csak azt tekintették, akit és amelyet a pesti könyvkiadás, a pesti kritika elismerése fémjelzett. Évek áldozatos küzdelme, közönségnevelő szívóssága kellett ahhoz, hogy a romániai magyar olvasó sajátjának és a provincián túlnőtt értéknek fogadja el a maga „tájirodalmát“.

Intézmények és arcvonalak

Kuncz Aladár 1928-ban kelt tanulmánya, a *Tíz év* szerint a tizenkilenc utáni irodalmi kezdeményezések két ellentétes pólus vonzásában próbálnak kibontakozni. Egyik az irodalom „Erdélyben megmaradt régi reprezentánsait“ fogta össze, akik valamennyien „a háború előtti népies-nemzeti epigonkor dogmáira esküdtek“. Ez a csoport sem jelentős tehetséget nem mutathatott fel, sem legfontosabb fóruma, a Dózsa Endre elnöklete alatt álló Erdélyi Irodalmi Társaság (székhelye Kolozsvár) nem tudott maga körül számottevő irodalmi életet teremteni — s ugyanez vonatkozik Nagyvárad, Arad és Temesvár 1919 előtt alapított, konzervatív szellemű irodalmi társaságaira is. A „helyi hagyomány“ tehát még intézményeivel is alig volt az irodalomépítés alapja. A másik pólus az „európai igényeiket“ szolgálók csoportja: frontról hazakerült fiatalok, volt „októbriszták“, az őszirózsás forradalom tegnapi tisztségviselői, a Tanácsköztársaság Romániába emigrált hívei. Irodalmi eszményeiket a *Nyugat* (elsősorban Ady költészete) és a háború alatt felvirágzó magyar avantgarde alakította. A *Nyugattal* felnőtt polgári radikalizmus szócsöve volt az első két nagyváradai folyóirat, a Tabéry Géza szerkesztette *Magyar Szó* (1919-ben indult, s néhány szám után meg is szűnt), valamint Zsolt Béla *Tavasza* (1919—1920), s e radikalizmus kap hangot a működésig nem jutó nagyváradai Ady Endre Társaság programjában (1919). Folyóirattal, a *Zord Idővel* (1919—1920) jelentkezik Marosvásárhely polemikus irodalomszervezője, Osvát Kálmán is. Ennek bukása után újabb rövid életű,

néha csak könyvatos lapokkal kísérletezik (*Erdélyi Levelek, Kalauz, Hétfői Levelek, A felesleges ember, Repríz*). E nemes törekvésű, de a lokális jellegben megrekedő lapok a legfontosabbra nem voltak képesek: nem tudták összefogni, „centralizálni“ az erdélyi magyar írókat.

A központosítás első igényes és sokban eredményes kísérlete az 1918-ban indult, tökeerős *Keleti Újság* folyóirattá önállósult irodalmi melléklete volt, a *Napkelet* (1920—1923), Kádár Imre, Ligeti Ernő, Paál Árpád és Szentimrei Jenő szerkesztésében. Mindjárt az első évben — Szentimrei Jenő beszámolója szerint — több mint 130 magyar író t juttatott szóhoz, 1408 oldal terjedelemben. A *Napkelet* sokszínű írócsoportjában (mint Sőni Pál újabb keletű tanulmánya jelzi) már szóhoz jut az avantgarde tájékozódás is, jórészt a magyar Tanácsköztársaság Romániába emigrált népbiztosának, a Korunk-alapító Dienes Lászlónak az irodalmi krónikáiban, melyek a nyugati avantgarde folyóiratok irodalmi elveit, avantgarde antológiák hírét, a budapesti és az emigrációban élő aktivista írók manifesztumait közvetítik az erdélyi közönséghez. Dienes egyébként — akárcsak romániai munkássága kezdetén Gaál Gábor — az avantgarde-nak a forradalomhoz elkötelezett szárnyát képviseli és propagálja Erdélyben, hirdetve, hogy „az aktivista művész, ha komolyan veszi önmagát, s nemcsak nagyhangú szavakkal játszik, nem maradhat a társadalmi mozgalmakon kívül. Az új művészet útja csak a tömegek élő fájdalmán keresztül vezethet, s nem függetleníthető egy légtüres térben lebegő irracionális pontra.“ A baloldali vagy éppen proletár-radikalizmus szellemét őrző avantgarde műhelye volt Franyó Zoltán két rövid életű folyóirata, *Genius* (1924—1925) és az *Új Genius* (1925), valamint az európai avantgarde valamennyi irányát közvetíteni kívánó, igényes kivitelű *Periszkóp* (1925—1926) Szántó György szerkesztésében.

A húszas évek elejének erdélyi avantgarde irodalma azonban szintén nem játszott az irodalmi kibontakozásban meghatározó szerepet. E műhelyfolyóiratok fenntartásához az akkori Erdélynek nem

Napkelet

volt közönsége. Másrészt az avantgarde irodalom éppen arra nem volt eléggé érzékeny, ami a romániai magyar irodalom első évtizedének a kényeszerű küldetése lett: a kisebbségi helyzet diktálta feladatokra. Az első magyar avantgarde-hullám utóvédharca volt, annak „lokális kiterjedése“, s az egyre nagyobb teret hódító transzilván gondolattal szemben elfoglalt élesen ellenzéki álláspontja többé-kevésbé kiszigetelte az irodalom fősodrából. Szerepe a romániaiságának tudatára ébredt baloldali irodalom, a Korunkban újraéledő forradalmi avantgarde előzményeként értékelhető.

Pásztortűz A *Napkelet* sikerének visszahatásaként (mint Tolnai Gábor írja) indult meg 1921-ben az S. Nagy László 1916-ban alapított *Erdélyi Szemléjét* folytató *Pásztortűz*, a két világháború közötti időszak leghosszabb életű folyóirata (megszűnt 1945-ben). A konzervatív irodalmi körök orgánumának számított, ez azonban inkább csak politikai állásfoglalásaiban vagy tartózkodásaiban nyilatkozott meg, mivel igényes folyóirat szerkesztése ekkor már elképzelhetetlen volt a radikálisabb írógárda közreműködése nélkül. A konzervatív írók közül is azok voltak a folyóirat hangadói, akik kifejezésformájukkal a háború előtti *Nyugat* hagyományához kapcsolódtak (Áprily Lajos, Reményik Sándor), 1929—32 között pedig a fiatalabb nemzedék igényei is teret kaptak benne: ekkoriban sorolhatta például munkatársai közé József Attilát.

A rendezett polgári kultúréletre méretezett — és éppen azért többségükben illuzorikus — folyóirat-alapításokkal egyidőben a járható utat azok lelték meg, akik érezték, hogy — Benedek Marcell szavával — „Kazinczy kora“ tért vissza, a kultúr- és közélet megszervezését alapjainál kezdő, a nemzeti-ségi sors sajátosságaira figyelő áldozatos szellemi teremtőmunka korszaka. Két név válik ki az első évek erdélyi „Kazinczy“-jainak névsorából: a Kós Károly és a Benedek Eleké.

Kós Károly röpirata A sikeres építésznek indult Kós Károly kezébe — annyi kortársához hasonlóan — a trianoni változás adta a tollat. Választott szűkebb pátriája, Kalota-

szeg, (ő maga Temesváron született) etnográfiai-ter-
mészeti különlegessége korán magával ragadta. A
forradalmak idején a külön „kalotaszegi köztár-
saság“ egyik szervezője, majd Kalotaszeg színein ke-
resztül „meglátta a nagyobb egységnek, Erdélynek
sajátos kulturális, művészeti és történeti sajátosságait
is“ (Tolnai Gábor). A romániai magyarság politikai,
művelődési cselekvését szorgalmazó röpirata, a
Kiáltó Szó (társszerzői Zágoni István és Paál Árpád)
a változott politikai viszonyokhoz alkalmazott tettet
követeli: „Kiáltó szó vagyok, ezt kiáltom: építenünk
kell, szervezkedjünk tehát a munkára.“

*A transzil-
vanizmus
föllépése*

E röpirat fogalmazza meg a transzilvanizmus alap-
tételét: „Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transilvania
vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ... kü-
lön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön er-
délyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel.“ Ez az
Erdély-fogalom, mely szívesen kereste érveit Erdély
történelmi múltjában, valójában történelmietlen abszt-
rakció, s éppen elvont jellege miatt volt képes az
idők folyamán annyiféle tartalmat befogadni. A
transzilvanizmus pontos meghatározásával, értékelé-
sével még adósaink a társadalomtudományok, ben-
nünket éppen ezért csak az erdélyiség-elvnek kor-
szakonként az irodalmi életre gyakorolt hatása érde-
kel. Kós Károly szóhasználatában mindenekelőtt
mozgósító példa; az erdélyi magyarság kultúrönálló-
ságának a történelmi lehetőségét bizonyítja vele, az
(eszményített) erdélyi tolerancia idézésével pedig a
különböző világnézetű, pártállású értelmiségiek
összefogását szorgalmazta a kisebbségi feladatok
megoldása érdekében.

Nem nélkülözte e kezdeti transzilvanizmus a de-
mokratikus igényeket sem: a *Kiáltó Szó* az elvi alapja
az 1921-ben alakított Magyar Néppárt megszerve-
zésének (titkára Kós Károly), mely egységbe kí-
vánta fogni a romániai magyar kisebbség népi erőit.
A konzervatív politikai körök, a Néppárt ellen-
súlyozásaként, a Magyar Nemzeti Pártba tömörül-
tek, majd az egység megteremtése végett a két szer-
vezet a Magyar Pártban egyesült (1922). A két világ-

háború között ez volt a romániai magyarság parlamenti pártja. Hogy a Magyar Párt alkalmazkodott Kósék transzilván gondolatmenetéhez, vagy az erdélyiség elvére hat később a Magyar Párt ideológiája, ez kérdés. Mindenesetre a Magyar Párt programjában jelenik meg először az osztályfölöttiség elve, amikor „egységes kisebbség“-nek nevezi a romániai magyarságot, melyet „összefogó, általános politikai szervezetben“ kíván egyesíteni.

*Az Erdélyi
Szépmíves
Céh*

A *Napkelet* írógárdája teremtette meg — a folyóirat megszűnése után — az első, kimondottan erdélyi kultúrfeladatokat vállaló kiadó, az Erdélyi Szépmíves Céhet (alapították 1924-ben Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő, Nyíró József, Paál Árpád, Zágoni István). Jellemző „hőskori“ vállalkozás ez is: az amatőr példányok magas előfizetési díja volt az olcsó kereskedelmi példányok megjelentetésének anyagi alapja. Évi tizenkét kötet jelentette a kiadói tervet, kizárólag erdélyi szerzőktől. Az előfizetési rendszer nemcsak folyamatos kiadást, hanem elfogadható írói tiszteletdíjat is biztosított. Ugyanakkor a Céh könyveinek elterjedési körét meglehetősen szűkre szabta; önálló, „pártoló tagok“-tól független üzleti vállalkozássá az erdélyi kiadás sohasem tudott válni. Ahogy Ligeti Ernő a negyvenes években keserűen megjegyzi: „Az akkori Erdélyben száz ember könnyebben ki tudott fizetni száz lejt egy könyvért, mint ezer ember húsz lejt.“ A Céh tehát megteremtette a romániai magyar kiadást, az olvasóközönység megszervezésére azonban nem volt képes.

*Benedek
Elek, a
szervező*

A közönség-szervezés munkáját az első időkben, az ősz Benedek Elek vállalta magára. Nemes liberálmusa, népbarát elvei és szülőföldszeretete a passzivitás ellenzőinek, az aktív kisebbségi kultúrpolitika sürgetőinek sorába állította. „Az állam nyelvét meg kell tanulnotok, az édesanyátok nyelvét nem szabad elfelejtenetek“ — hirdette az egyetlen lehetséges emberi-állampolgári magatartást, s az anyanyelvi tömegkultúra sokban az ő fáradozásának köszönheti létét. Az ő gyermeklapja, a *Cimbora* lesz az új erdélyi nemzedék műveltségére, iro-

dalomra szoktatója, s az ő szívós szervező munkája viszi erdélyi felolvasó körutakra „fiait“, a székely írók csoportját, azokat a fiatal tehetségeket (Nyíró József, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő), akik az első korszak leginkább „hazai“ színpoltját jelentik majd. Nem szervezett írói csoportosulás ez, inkább a közös szülőföld s a Benedek Elek iránti tisztelet, az ő erkölcsi példáján nevelkedő közös írói felelősségtudat, erdélyi elkötelezettség köti tagjait egymáshoz. Mindenesetre e csoport volt az első, saját programmal kísérletező, jelentős műveket is felmutató áramlata a romániai magyar irodalomnak. A fiatalok, a „húszévesek“ első csoportos megnyilatkozásában, a „tizenegyek“ antológiájában (*Versek, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól*, Kolozsvár, 1923) a közékük tartozók (Kacsó, Tamási) szólaltatnak meg egyéni hangot.

A „székely írók“

Közvetlen példaképük Szabó Dezső; az ő gondolatvilága nyomán formálják át a transzilvanizmus elveit. Ami Kósnál történelem teremtette erdélyi különösség, az náluk faji jelleg lesz, s a táj, történelem és gazdasági állapot (a földművelő „ösfoglalkozás“) mint a faji jelleget konzerváló tényező foglalkoztatja őket. Az erdélyi színeket ezért keresik ott, ahol a legtöbb sajátos vonás látszik igazolni a „faj“ szívósságát: a székelység körében. E szemlélet azonban, egyrészt a kisebbségi élet törvényeit követve, másrészt a Szabó Dezső közvetítésével ható expresszionizmust magába olvasztva, az ember-testvériség profétikus hirdetésével egészítette ki és korrigálta önmagát, ahogy a nemzedék programját megfogalmazó Balázs Ferenc poétikus hittételében olvashatjuk: „bármiféle életnek és irodalomnak nem lehet más törekvése végeredményében, mint csodálatos harmóniában együtt haladni minden más faj életével és irodalmával; befogadni a mindenünnen jövő haladást... zárt talaj nedveit szíván magába, legyen magasra nőtt virág, amely határokon túl lát, s az a napfény növeli s az a szellő borzolja, amelyik minden testvérét.“ A székely írók indulásának itt az alapvető belső konfliktusa: a mítoszteremtés tudatosan vállalt igénye a partikuláris fe-

Tizenegyek

„Faj“ és humánium konfliktusa

lé kényszeríti őket, a humánügy az egyetemest követeli. Ennek jegyében bontakoznak sajátos magatartásformáik: Nyíró első elbeszéléseiben, e kevésbé epikus „prózaí rapszódiaiban“ a gyűlölet ellen lobogó tiltakozás kínál az etnikai eszményen túlmutató mondanivalót; Tamási a szülőföld iránti hűséget, a kisebbségi sors vállalását a néphez forrottság, népi egyszerűség megtisztító érzésével igazolja; Kacsó korai írásai is a népi helytállás férfias keménységét, az életépítő munka etikumát hirdetik.

A székely írók útjai mind politikai, mind szépirodalmi tekintetben elég korán szétváltak. Egy azonban bebizonyosodott: a magyar és az erdélyi irodalmi körök által egyaránt hangoztatott vád ellenére, hogy regionalizmusba viszik, Európától távolítják el irodalmunkat (a nevezetes vita az „irodalmi schizma“ ügyében körülöttük csapott legmagasabbra), a romániai magyar irodalom leginkább „európai“ értékét Tamásiban láthatjuk, s a transzilván illúziókkal való leszámolásnak Kacsó Sándor lett az úttörője, aki — akárcsak Tamási — a romániai magyar közszellem demokratizálásának az élharcosai közé tartozik majd.

ÁLLANDÓ INTÉZMÉNYEK KORA (1924—1930)

Hosszabban időztünk az első évek szellemi mozgásának vázolásánál, hogy jelezzük: a romániai magyar irodalom legfontosabb ideológiai és eszmei törekvései ebben a szakaszban körvonalazódnak, s a későbbi korszakokban ezek a törekvések lesznek az irodalmi fejlődés meghatározói, akár tovább-bontakozásukkal, akár azzal hogy az újonnan születő áramlatok velük vitázva, őket meghaladva helyezkednek el a romániai magyarság kulturális életében. A kezdeti évek jellemző vonása ugyanakkor a *regionalizmus*; a decentralizált irodalmi élet szinte a tehetetlenségi erő hatására a további széttagolódás útját járja; Marosvásárhely, Nagyvárad, Arad, Kolozsvár a maga vidékének teljes jogú, a többivel egyenrangú központja kíván lenni, polemikusan

igazolva nemegyszer fölényét is. A húszas évek derekán ezzel ellentétes mozgás figyelhető meg: a központosításra való törekvés (ami természetesen ugyancsak kezdettől létezik, de a tagolódás lázában csak rejtve vagy állandó befulladásokkal). Ez elsősorban központi szerepet játszó intézmények megszületésében, a korábban alakult intézményeknél jóval nagyobb hatósugarú működésében nyilatkozik meg.

Az irodalmi egység születési pillanatának az Erdélyi Helikon írói társaság alakulását szokás tekinteni. Ha azonban nemcsak az intézmények évszámához köthető életrajzát nézzük, hanem az őket létrehozó szándékok történetét is, akkor indokolt a korszakhatárt előbbre hozni, hiszen a valamennyi áramlatot valamiféle programmal egyesítő irodalmi szervezet gondolata már korábban, 1924-től jelentkezik. Az első évek vitatott kérdése — hogy létezik-e egyáltalán erdélyi magyar irodalom — lezárult, igenlő válaszadással, s az írók már nem érték he a váradi, kolozsvári, vásárhelyi, aradi s hasonló helymegjelölésű író titulusával, hanem erdélyi írók kívántak lenni — a *Nyugathoz* hasonló rangot adó folyóiratra, a közvéleményt egységesen irányító, az olvasóközönséget egész Romániában megszervező intézményre egyre nagyobb szükség lett. A „hőskor“ írói közül Tabéry és Berde Mária, az irodalomszervezők közül Kuncz Aladár sürgeti-szervezi az írói egyesülést, mely végül 1926 nyarán tető alá kerül; ez év július 15—18. között Kemény János marosvécsi kastélyában huszonhét romániai magyar író gyűlt össze, létrehozva az „Erdélyi Helikon szabad írói munkaközösség“-et, melynek legfontosabb szervezeti formája a minden év nyarán megismételt marosvécsi helikoni találkozó volt, intézménye pedig, az alapító tagok felajánlására, a Szépmíves Céh könyvkiadó, mely 1928-tól a munkaközösség folyóiratát, az *Erdélyi Helikont* is kiadta.

A Helikon-csoportosulás elvben vezetőség nélküli tagjaira meghatározott kötelezettségeiket nem róvó munkaközösség volt, melyet csak a közös kulturális feladatok tartanak össze. Mindjárt az első helikoni

*Az Erdélyi
Helikon
alapítása*

találkozó bizonyos közös programot is megfogalmaz, közös célokat tűz ki: „a kulturális élet törekvései“-nek előtérbe helyezését, a szellemi munkások közéleti szerepének növelését, „a népi rétegek érdeklődő részvételé“-nek megnyerését a közélet számára, s ennek érdekében a „felelős“ irodalom és politika megszervezését, az „egészséges kritikai szellem“ föltámasztásával. E demokratikus, irodalom és politika termékeny kapcsolatát őrizni kívánó elvek — Varró János idevágó tanulmánya szerint — Kós Károly kezdeményezésére kerültek be a helikoni programba. A valóságban a kulturális munka elsődlegessége az apolitizmus erősítője volt; akárcsak a Magyar Párt idézett programpontja, a Helikon szellemi vezetői is egy, a romániai kisebbség egészét képviselő, osztályok fölött álló és ideológiai ellentéteket kibékítő szervezetet kívántak, mint azt nem sokkal a munkaközösség megalakulása után Kuncz Aladár esszéje (*Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, 1928) megfogalmazta. Gaál Gábornak erre adott polemikus válasza (*Az erdélyi gondolat tartalma és terjedelme*, 1928) pedig előre jelzi mindazt a konfliktuslehetőséget, amely a Helikont és a marxista baloldalt elválasztva, sőt többnyire szembeállítva, az egység-gondolatot illuzorikussá tette.

*A „Helikon-hegemónia“
esztendei*

A különböző szemléletű polgári írókat azonban (akik a polemikus küzdelmekbe, az önálló fórumteremtés kudarcaiba amúgy is belefáradtak) nemcsak vonzotta a közös tábor utópikus gondolata, hanem egyre erősebb érdekszálakkal kötötte meg a Helikon hatáskörébe tartozó (de éppen a munkaközösség vezetőség nélkülsége miatt sok szempontból a Helikont irányítóan befolyásoló) könyvkiadás és folyóirat. E vállalkozások megszervezésében s tőkeerőssé tételében kétségtelenek Bánffy Miklós érdemei — az is kétségtelen azonban, hogy a könyv- és folyóiratkiadás Helikon szervezte formája elsősorban az erdélyi magyar arisztokrácia és a vagyonos középrétegek támogatását élvezte, ami közvetve ugyancsak kihatott ez intézmények eszmei tájékozódására. Még érezhetőbbé válik ez 1928 után,

amikortól a Céh könyveit magyarországi kiadók (az Athenaeum, majd a Révai) másodkiadásban forgalmazták – a Szépmíves Céh egyre inkább a polgári könyvkiadás piacigényeihez igazodik. Az eszményi álmok, ahogy Ligeti Ernő írja, „már csak odáig tartottak, ameddig a fejedelmi park tölgyeinek árnyékai“.

Átképződik az első korszak vezető ideológiája, a transzilvanizmus is. Egyrészt irodalompolitikai tétellé válik, a román és az erdélyi szász irodalommal való kapcsolatépítés elvi alapjává, másrészt a humanum egyre elvontabb formájává. Mozgósító ideológiából összetartó eszme lett, természetes módon haladt egy olyan megfoghatatlan absztrakció felé, amely minden (polgári) világnézet számára elfogadhatóvá tette. A Helikon „hivatalos“ transzilvanizmususa éppen azokat a gondolatlelemeket semlegesíti magában, melyek az előző korszakban a leginkább termékenynek bizonyultak: a *Napkelet* polgári radikalizmusát és a székely írók népi orientációját.

1930-ig azonban a Helikon-tábor egységét nemcsak ez az elvont transzilvanizmus, hanem a különböző világnézetű csoportok erőegyensúlya is biztosítja. A virágzás koraként jellemezni e néhány évet a polgári irodalom szemszögéből kétségtelenül jogos: a Céh ekkor adja ki Bánffy Miklós, Karácsony Benő, Tamási Áron, Molter Károly, Nyíró József első regényét, igényes kivitelű megjelenést biztosít a „nem piacos” versköteteknek (Reményik, Tompa, Berde, Áprily könyveinek), a folyóirat pedig nemcsak színvonalával jelent újdonságot a romániai magyar irodalomban (Áprily, majd Kuncz Aladár szerkesztésében), hanem új tehetségek elindításával (Dsida Jenő, Karácsony Benő) is a Nyugatéhoz hasonló feladatkört tölt be irodalmunkban. Fontos szerepe volt a romániai és a magyarországi irodalom kapcsolatainak kiépítésében is: főleg esszé-rovatában Babbitstól Németh Lászlóig a legjobb magyarországi szerzőket vonta munkatársai közé. S ha az elvszerű kritika a *Helikon* egész élete alatt vágyálom maradt is, e folyóirat hasábjain alakult ki az az erdélyi esszé, mely a magyar esszéírás legjobb hagyomá-

nyait és kortárs-eredményeit követve, az európaiságot, az egyetemes kultúrhumanumot állította mérceéne a maga irodalma elé.

Ennek az esszéírásnak annál is nagyobb a jelentősége, mert a korabeli *Nyugat*éval jobbra egybehangzó értékfogalmai, irodalomszemlélete jelentettek szinte az egyetlen egyensúlyt a teljességgel konzervatív romániai magyar irodalomtörténetírással szemben. A „Helikon-hegemónia“ esztendei tehát a termékenység korát jelentik; a jelzett ellentmondások a következő korszakban éreztetik hatásukat.

A REALIZMUS ÚTJÁN (1930–1938)

Azt az új szemléletet, mely nemcsak az irodalomban, hanem a szellemi élet szinte valamennyi területén a *Helikonnal* és a transzilvanizmussal szemben egy realista, a „romániaiság“ igényeihez alkalmazkodó tudatformát követel, szokás az új, immár Romániában felnőtt értelmiségi nemzedék jelentkezéséhez kapcsolni. A realizmus-igény első hangadói azonban a *Helikon* „belső ellenzékéhez“ tartozó írók voltak.

A
Helikon
belső
ellenzéke
– „*Vallani*
és
vállalni“

1929-ben robbantja ki Berde Mária a *Vallani és vállalni* vitát – ő még csak a történelmi regények dívatja ellen, a korvalóságához bátran nyúló, e valóságot vállaló s a valóság diktálta eszményeket valló irodalom nevében szólal föl. Tamási Áron vitacikke viszont már harsányabb elégedetlenségnek ad hangot. Az „arisztokratikusan, a valóság megvetésével“ művelt politika és irodalom ellen lázad, az „öregek“ ellen, akiknek gondolkodása az elmúlt monarchiát jelenti, s velük szemben a sajátosan erdélyi feladatokra ébredést követeli. Fellépése azonban a *Helikonon* belül hatástalan maradt, ahogy rövid életűnek bizonyult Berde és Tabéry ellenzéki kísérlete, az 1932-ben elindított, 1933-ban intézményesült EMÍR (Erdélyi Magyar Írói Rend) mozgalma, mely a „vallani és vállalni“ program jegyében a társadalmi regény fellendítője kívánt lenni, négy mű kiadása után azonban megbukott. (Tagjai voltak: Ber-

de Mária, Tabéry Géza, Olosz Lajos, Bárd Oszkár, Molter Károly és Szombati-Szabó István.)

Az új nemzedék első jelentős megnyilatkozása az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat megindulása (1930). Szerkesztője László Dezső, „alapító“ főmunkatársai Bíró Sándor, Debreczeni László, Jancsó Béla. Hamarosan a főmunkatársak sorába lép Balázs Ferenc, Bányai László, Demeter János, Dsida Jenő, Jancsó Elemér, László József, Mikó Imre, Nagy József és Péterffy Jenő. Szellemi atyja — mint az *Erdélyi Fiatalok* alapítóinak utolsó ülés-jegyzőkönyvéből kiderül (1941) — Jancsó Béla, „aki a lap alapításának gondolatát felvetette, aki a lapért a legtöbb áldozatot hozta, és azért a legnagyobb szolgálatot végezte“ (idézi Mikó Imre). Ez a mozgalommá bontakozó csoportosulás már nem irodalmi célokat követ; az első kísérlet ez a romániai magyar szellemi élet irodalomközpontúságának felszámolására. *Társadalomtudatosítás* lebegett a szemük előtt. A magyar falukutató mozgalom, a szlovenszkói Sarló, a Gusti professzor elindította román szociológiai iskola hatását fogadják be elsősorban. A transzilvanizmusnak, mellyel vitában állanak, a korai változatát korántsem utasítják el: nép és értelmiségi testvér-szövetéségtől, kultúra és politika népi alapokra helyezésétől remélik a kisebbségi élet újjászületését, s a kisebbségi helyzet közjogi és szépirodalmi tükrözése helyett konkrét szociológiai módszerekkel elemzik-helyesbítik a romániai magyarságnak önmagáról alkotott képét. Jelentős eredménye e törekvésnek Mikó Imre könyve, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (1932). 1933 után azonban a mozgalom elapad: a világnézeti ellentétek élesedésével mind a baloldal, a munkásmozgalom s a *Korunk* felé tájékozódó résztvevők, mind a jobboldal kiválik belőle, s a folyóirat a maga transzilván középutas beállítottóságával visszahull a jelentéktelenségbe.

Az irodalmi életben a nemzedék az *Új arcvonaltól* antológiával jelentkezik. Ez sem egységes programú csoportosulás; elsősorban a szociális szemlélet, a hagyományos transzilvanizmussal szembe forduló magatartás adja nemzedéki ízét. Jancsó Elemér tanul-

*Erdélyi
Fiatalok*

*Új
arcvonaltól*

mánya hűen tükrözi a nemzedék elveit. Az erdélyiség, szögezi le a tanulmány, Erdély gazdasági és társadalmi adottságaiból fakad elsősorban, „misztifikálni ezt aényt felesleges és káros. Az étellel való kapcsolatot sürgeti: „A szenvedők és dolgozók erdélyisége távol áll attól a levegőben lógó, megközelíthetetlen erdélyi ideáltól.“ Ha különböző politikai színezettel is, de ezek az elvek valósulnak meg a nemzedék későbbi munkásságában: Grandpierre Emil *Rostája* a „hőskor“ alakjait már fanyar íróniával, a kisebbségi donkizotizmus vonásaival ábrázolja, Kovács György a realista falukép erdélyi megteremtői közé tartozik majd, Kovács Katona Jenő a marxista baloldali értelmiséget képviseli, Méliusz József a forradalmi avantgarde örökségét folytatja, Szemlér Ferenc a társadalmi elkötelezettség jegyében fordítja a *Helikon* kései szimbolizmusa, „tisztá művészet“- eszménye ellen intellektuális líráját.

Az utolsó ütközet ebben a vitában 1937-ben zajlik, amikor Szemlér Ferenc *Jelszó és mítosz* című esszéje mintegy összefoglaló leszámolást indít a szerinte meghatározhatatlan transzilvanizmus ellen. Az irodalmi síkon megmaradó humánium-hirdetés javára írható, mondja, de mihelyst mítosz született belőle s a szellemi élet minden területét átfogni akaró ideológia, visszafogó erővé lett, a tisztánlátást akadályozó köddé. Kós Károly válasza, nyugodtan mondhatjuk, a helikoni transzilvanizmus sírbeszéde: kijelenti, hogy a hazaszeretet, lélek, szépség, vallás fogalmainak sem határozható meg a tárgyi tartalma, mégsem üres jelszavaik — akaratlanul beismerve, hogy a transzilvanizmust ő is fogalmilag meghatározhatatlan érzelmi általánosságnak tartja.

Erre az időpontra tehető a *Helikon* belső „elmeszesedésének“ a befejeződése. Intézményei változatlan ritmusban működnek tovább, de esztétikailag eszmeileg újat már csak rajta kívül szervezkedő táborok hoznak.

*Erdélyi
Enciklo-
pédia*

Ilyen szerveződés az Erdélyi Enciklopédia kiadó megalakulása. 1937-ben történt, hogy Böződi György társadalomrajza, a *Székely bánja* nem talált kiadó-

ra, s a könyvet végül tizenhét fiatal író összefogása segítette nyilvánosságához. Több volt ez nemzedéki csatározásnál; kiállást jelentett a *Székely bánja* mítoszromboló valóságképe, valóság-változtatást sürgető mondanivalója mellett, s tiltakozást a hazai könyvkiadás — elsősorban a Szépmíves Céh — immár teljesen „polgárosult”, üzleties kiadáspolitikája ellen. Böződi könyvének sikere, visszhangja pedig arra buzdította a művet (kiadó írócsoport néhány tagját, hogy függetlenítse magát — s a haladó könyvek sorsát — a korabeli polgári könyvkiadástól. Amint arról Kozma Dezső idevágó tanulmánya tudósít, Balogh Edgár és Szemlér Ferenc kezdeményezésére 1939 tavaszán munkához is lát a kiadói szövetkezet Előkészítő Bizottsága (tagjai: Balogh Edgár, Kovács Katona Jenő, Szemlér Ferenc és Senczei László), s nem sokkal később napvilágot lát (egyelőre előfizetések vagy a szerző előlegezte nyomdaköltség jóvoltából) az új, „író-szövetkezetnek” szánt kiadó, az Erdélyi Enciklopédia kiadványsorozata: Balogh Edgár publicisztika- és riportgyűjteménye, az *Íratlan történelem*, Szemlér Ferenc önéletrajzi regénye, a *Más csillagon*, Senczei László *Korom és korona* című történelmi faluregénye, Vámszer Géza falurajza, a *Szakadát*, Kahána Mózes *Hat nap és a hetedik*, valamint Nagy István *Oltyánok unokái* című regényének első része. E művek félreérthetetlenül jelzik az Erdélyi Enciklopédia kettős kiadáspolitikai célját: a falusi és városi szegénység életének tényszerű vagy regényesített feltárását és a nemzetiségi uszítással szemben román és magyar dolgozók sorsközösségének hirdetését. E törekvések irányítják a kiadó további terveit is: a haladó fiatal írók mozgalmát tükröző levél- és cikkgyűjteményt, Nagy István *Özönvíz előtt* című színművét, Kovács Katona Jenő szilágysági szociográfiáját, Liviu Rebreanu *Lázadását* s Balogh Edgárnak Bem nemzeti-ségi politikájával foglalkozó könyvét készült kiadni — e terveknek azonban szárnyát szegte a kiadó megszűnése 1940-ben. Mint az erdélyi „valóságirodalom” intézménye, a nép és a haladás ügyét elkötelezetten szolgáló irodalom szorgalmazója így is je-

lentős munkát végzett „a 30-as években kibontakozó széles antifasiszta egységfront szerves részeként.

*A Korunk
irodalmi
szerepe*

A Helikon-hegemónia megszűntével az új intézmények irodalmi jelentősége megnő, s köztük is elsősorban a *Korunké*. A folyóiratot még az előző periódusban, 1926-ban alapította Dienes László, irodalmi jelentőségre azonban csak a harmincas évek elején emelkedett. Ettől kezdve — már Gaál Gábor szerkesztésében — vállal a *Korunk* is mind nagyobb szerepet az irodalmi életben; a „világnézeti szemle“ megtartja ugyan korábbi alcímét, de vannak időszakok, amikor joggal nevezhette volna magát irodalmi folyóiratnak is. A Helikon-hegemónia hanyatlásakor egyedül a *Korunk* képviselte a valóban szigorú, magas mértékű kritikát a romániai magyar irodalomban. Marxista világnézeti szempontjait nemegyszer elhomályosította a proletkultos elfogultság, s ez ártott is; a *Helikon* polgári humanistáit kezdetben inkább taszította, mint vonzotta a folyóirat polemikus élessége. A *Korunk* azonban ezen túlmenően korábban legszélesebb horizontjával hatott. Az európai — elsősorban a német — baloldal irodalmi, esztétikai eredményeinek a propagálásával, a Magyarországon cenzúraokokból ki nem adható művek megjelentetésével, a baloldali román irodalom fordításával és népszerűsítésével valóban azt a feladatot töltötte be, amelyet a *Helikon* apolitizmusa nem vállalt: a romániai magyar irodalom haladó szárnya elé európai és egyetemes nemzeti mértéket tudott állítani. Ez a hónapos szobában szerkesztett, sokszor csak Gaál Gábor szerkesztői zsonglőr-ügyességéből élő folyóirat volt 1930 után a konzervatívva váló transzilvanizmus vidékiségének egyetlen ellenszere. Törvényszerűen vált az új nemzedék „realizmus“-elvének nemcsak befolyásolójává, hanem gyakran fórumává is; a *Helikon*ból kiszorult ellenzék (maga Tamási, valamint Kovács György, Szemlér) lelt itt otthonra.

S természetesen a proletárirodalom, a „tisztá osztályvonal“ művészete is. Elsősorban Nagy István, Salamon Ernő neve fémjelzi a *Korunk* írói körének

eredményeit — de a további kutatás feladata a kisebb írók jelentőségét felmérni a romániai magyar irodalom balszárnyának megerősödésében.

A folyóirat, igaz, sohasem játszott olyan hegemon szerepet szellemi életünkben, mint fénykorában a *Helikon*, ehhez nem voltak meg az anyagi feltételei, nem tudott könyvkiadást teremteni. Mondott szerepével azonban így is vezető orgánuma lett annak a népfrontirodalomnak, mely törekvéseit a Vásárhelyi Találkozó (1937) megszervezésével tetőzte be.

Erről az oldalról, a kommunista mozgalom népfront-eszméjének oldaláról kap ösztönzést Balogh Edgár, amikor 1935-ben, az Ady-társaság nevében körlevélben szólítja fel a romániai magyar ifjúsági csoportokat egy közös, a romániai közélet legfontosabb kérdéseit megvitató ankét összehívására. E visszhangtalanul maradt kezdeményezésnek s vele együtt az egységfront ügyének új lendületet Tamási Áron cikksorozata (*Cselekvő erdélyi ifjúság*) ad 1936 áprilisában, a *Brassói Lapok*ban. Az együttes cselekvést hangsúlyozva a demokrácia érdekében, Tamási nyíltan meghirdeti a szocialista mozgalommal való együttműködés fontosságát, s cikkeivel sikerül is a haladó közvéleményt a találkozó — vagy amint utána általánosan nevezték: az „ifjúsági parlament” — eszméjének megnyerni.

Széles körű sajtókampány tárja a következő hónapokban a közvélemény elé a találkozó céljait, fontosságát, időszerűségét; a *Korunk* mellett elsősorban a polgári baloldal fórumai, a *Brassói Lapok* és a Ligeti Ernő szerkesztette kolozsvári *Független Újság* karolja fel a gondolatot. 1937 júniusában már megválasztják az előkészítő bizottságot, s ez év október 2-án Marosvásárhelyen össze is ülnek a romániai magyar ifjúság valamennyi csoportosulásának a képviselői.

A Vásárhelyi Találkozó tanácskozásainak elsőrendű fontossága volt, hogy egy olyan, az egyes csoportok világnézeti különbségeit áthidaló akcióprogram megfogalmazását alapozta meg, amely kimon-

A
Vásárhelyi
Találkozó

dotta: a romániai magyarság életének irányítása csakis a demokratizmus és a nemzeti követelmények szerint történhet; hogy a romániai magyarság felemelkedésének alapja a földműves- és munkástársadalom. A művelődési élet és a művészetek viszonylatában az értekezlet előadói és felszólalói hangsúlyozták a román és a magyar nép és kultúra közötti testvéri kapcsolatok erősítésének fontosságát, a nacionalizmus elleni harc, a demokratikus kultúraépítés jegyében. S Nagy István és Kacsó Sándor előadásai nyomán ennek a testvériség-eszmének a tartalmai is konkretizálódtak: Kacsó Sándor hangsúlyozta, hogy a román nép és a magyar nemzetiség viszonya csakis a társadalmi élet gyökeres demokratizálásának alapján képzelhető el, Nagy István pedig arról győzte meg az egybegyűlteket, hogy a nemzetközi munkásszolidaritás elve alapján álló román és magyar dolgozók mozgalmában valósult meg először eredményesen az a testvéri egyetértés, amelyről a korábbi polgári mozgalmak csak mint eszményi általánosságról tudtak szólni.

A Találkozó legnagyobb érdeme éppen az volt, hogy a szorosan nemzetiségi problémákon túllépve, azokat a romániai — és az egyetemes európai — haladás kérdéskörében tudta szemlélni, s megteremtette egy, a kor követelményeinek megfelelő népi egység feltételeit, a nemzetiségi és a haladó társadalmi igények szintézisét.

A FASIZMUS ÉS A VILÁGHÁBORÚ ÉVEI (1938-1944)

E periódus részleteit úgyszólván egyáltalán nem tisztázta még a szakkutatás. A királyi diktatúra a Vásárhelyi Találkozó erőit elnémítja, s a válságos helyzetben a frissen alakult egységet felbomlasztják a közös nevezőre még nem jutott világnézeti elmentések. (Ez lett a sorsa a magyarországi Márciusi Frontnak is.) A bécsi döntés után Dél-Erdély néhány magyar írója ismét intézmények és folyóirat

nélkül maradt; a szétszórt alkotóerők összefogásának egyetlen számottevő kísérlete a *Romániai Magyar Írók Antológiája* (1943) Vita Zsigmond összeállításában. A korábbi ismert néhány név (Endre Károly, Kacsó Sándor, Kakassy Endre, Méliusz József, Olosz Lajos, Szemplér Ferenc) mellett azonban valamirevaló utánpótlást nem találunk benne; nemzedéki vagy világnézeti program nélkül az antológia az irodalmi élet újjászervezésének folytatás nélkül maradt kísérlete. Észak-Erdély írói a magyar irodalom rokon mozgalmában helyezkednek el; egy részüknél a jobbratulódás következik be (Nyíró), az „új realizmus“ képviselői a többi magyar antifasiszta erővel keresik és teremtik meg a kapcsolatot.

1942—44 között a népi írók mozgalmához közel álló fiatal írók a negyedévenként megjelenő *Termés* című antológiával jelentkeznek. Szerkesztői Asztalos István, Böződi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László. A bécsi döntés utáni időszakban ez az orgánus egy demokratikus népi gondolat szószólója igyekezett lenni, abban az értelemben, ahogy azt Böződi György egyik tanulmánya kijelenti: „A népiség napjainkban már nem csupán lelki tartalom, hanem elsősorban szociális kérdés.“ Az antológia színvonalasan szerkesztett szépirodalom-rovatában Asztalos István, Böződi György, Horváth István művei képviselik elsősorban a falusi és városi népi élet valóságát kutató, vádoló-lázító realizmust; mellettük Horváth Imre, Jékely Zoltán, Szabédi László a humanista polgár szellemi ellenállását. Tanulmányíróinak szemléletén erősen érezhető Szabó Dezső és Németh László nép- és nemzetszemléletének a hatása, de közös és pozitív vonásuk, hogy egyértelműen elutasítanak minden faji misztikát, a történelem és az erdélyi népélet tapasztalatai alapján a Duna-medence népeinek sorsközösségét hirdetik, sürgetve nacionalizmustól mentes társadalmi-kulturális közeledésüket. Nagy István a „munkásírók“ csoportosulásának tevékeny képviselője, Balogh Edgár a Vásárhelyi Találkozó még összefogható erőit igyekszik átvezetni a magyar népfrontmozgalmába,

A Termés

a vidéki orgánummá degradálódott *Helikon* elszűr-
kül, mozgékonyabb íróit a budapesti újságírás és
irodalmi élet szippantja föl, az idősebb nemzedék
magányba szigetelődik. E néhány év körvonalainak
megrajzolása azonban irodalomtörténetünk még
megíratlan fejezete.